

FURÛKU'L-USÛL ADLI RİSALENİN ÂİDİYET SORUNU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Risale Şeyhülislam İbn Kemal'e mi Ait Yoksa Kazasker Manav İvaz Efendi'ye mi?

Ahmet İNANIR*

Öz

Furûku'l-usûl, furûk edebiyatının özellikle eşbâh ve'n-nezâir kitapları içinde yer aldığı bir dönemde müstakil bir risale olarak yazılması bakımından önemli bir eserdir. Bu risale, talebelerin öğrenmelerini kolaylaştırmak üzere fıkıh usulü alanında şekil bakımından benzer, hüküm bakımından farklı kavramları özet bir şekilde kırk beş başlıkta bir araya getirmektedir. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek araştırmasında risaleyle ilgili dört yazma nüsha tespit etmiştir. Bu nüshalardan ikisi İbn Kemal'e (ö. 940/1534) biri Kazasker Manav İvaz Efendi'ye (ö. 994/1586) isnad edilmiş, birinde ise müellif kaydı yer almadığı görülmüştür. O da söz konusu iki nüshadan hareketle risaleyi İbn Kemal'e nispet ederek tahkik etmiştir. Yapılan incelemede söz konusu bu dört nüshaya ilave olarak dört nüsha daha tespit edilmiştir. Bunlardan ikisinde müellif kaydı yer almazken birinde Kazasker Manav İvaz Efendi'ye ait olduğu bilgisi vardır. Böylece İvaz Efendi'ye isnad edilen nüsha sayısı ikiye çıkmıştır. Bu durumda risalenin gerçek müellifi Şeyhülislam İbn Kemal (ö. 940/1534) mi yoksa Kazasker Manav İvaz Efendi (ö. 994/1586) mi sorunu ortaya çıkmıştır. İbn Kemal, yazdığı eserler ve yaptığı hizmetlerle çağını aşan Osmanlı âlimlerinden biridir. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde metin, şerh, hâşiye ve risâle olarak sayısı beş yüze kadar ulaşan eser kendisine isnad edilmektedir. Bazı eserlerde, çeşitli sebeplerle kendisine isnad edilseler de hakikatte başka müelliflere ait olduğu tesbiti söz konusu olabilmektedir. Bu risale için de böyle bir durum olduğu söylenebilir. Zira İbn Kemal'in risalelerini bir araya toplayan mecmualarda yer almaması ve fıkıh usulüne dair eserleriyle doğrudan bir ilişkisinin olmaması ilgili eserin Kazasker Manav İvaz Efendi'ye ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu çalışma, söz konusu risalenin âidiyet sorununu inceleyerek, gerçek müellifinin kim olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İvaz Efendi, İbn Kemal, Furûku'l-usûl, Fıkıh Usulü, Tahsis.

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye
ahmet.inanir52@gop.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-8300-2682.

AN INVESTIGATION ON THE REFERENCE OF THE RISĀLA FURŪK AL-USŪL

Abstract

Furūk al-usūl is an important work as an independent treatise written in a period when the subject is included within the works of ashbah wa an-nazāir. In order to ease students' learning, the treatise summarizes the concepts that are similar in terms of form while they are different regarding hukm (judgment) within forty-five titles. Muhammad b. Abd al-Aziz al-Mubārek found four manuscripts about the treatise in his research. Two of these copies are attributed to Kemalpaşazade (Ibn Kemal) and one to Kazasker Manav İvaz Efendi while the last one has no reference to its author. By comparing it with the two copies, he referred the treatise to Ibn Kemal and examined it. As a result of our examination, in addition to these four copies, four additional copies have been identified. Two of them do not include the author's record, while one of them is owned by Kazasker Manav İvaz Efendi. Thus, the number of copies attributed to İvaz Efendi increases to two. In this case, is the real author of the treatise Şeyhülislam Ibn Kemal (d. 940/1534) or Kazasker Manav İvaz Efendi (d. 994/1586)? We need to find the answer to this question. Ibn Kemal is one of the most important Ottoman scholars with his works and services. He has written numerous texts, commentaries, verses and treatises on various subjects, which can be expressed in figures ranging from two to five hundred in Turkish, Arabic and Persian. However, it is possible that there are some works mistakenly attributed to other authors. This treatise may also be subject to such an error. For, the fact that it is not mentioned among Ibn Kemal's works on journals recording his studies and is not directly related to his studies on fiqh strengthen the idea that it might belong to Kazasker Manav İvaz Efendi. This study aims to identify the real author by examining the question of its reference.

Keywords: Ibn Kemal, İvaz Efendi, Furūk al-usūl, fiqh method, allocation.

الخلاصة

دراسة مشكلة نسبة رسالة "أصول الفروق"

هل هي لشيخ الإسلام ابن كمال أم لقاضي عسكر مناو عوض أفندي

ملخص

كتاب فروق الأصول له مكانة مهمة في زمن عني فيه بأدبيات الفروق وخاصة كتب الأشباه والنظائر من وجهة نظر أنه مؤلف مستقل في هذا الفن. وقد صنفت هذه الرسالة لتكون مساعدة للطلاب في مجال أصول الفقه، وقد جاءت على خمس وأربعين عنواناً مختصراً في الأحكام، كل عنوان منها يحتوي على مصطلحات متشابهة شكلاً مختلفة حكماً.

قد جمع محمد بن عبد العزيز المبارك أربع نسخ منها وأثبتها في بحثه المتعلق بالرسالة. ولوحظ أن اثنتين منها تعود نسبتها إلى ابن كمال (ت: 1534/940)، وواحدة لقاضي عسكر مناو عوض أفندي (ت: 1586/994)، بينما لم تعرف نسبة النسخة الرابعة. والكاتب من خلال تعامله مع المسألة وتحقيقه النسختين المنسوبتين لابن كمال يرجح نسبة الرسالة إليه. ولدى التحقيق والتدقيق في المسألة تبين أن هناك أربع نسخ أخرى أيضاً غيرها، اثنتان منها لم تعرف نسبتها، وواحد منسوبة لقاضي عسكر مناو عوض أفندي، وهكذا يكون لقاضي عسكر مناو عوض أفندي نسختان تثبتان نسبة الرسالة إليه أيضاً، وبذلك تظهر مشكلة نسبة الرسالة لصاحبها؛ هل هي لشيخ الإسلام ابن كمال (ت: 1534/940)، أم هي لقاضي عسكر مناو عوض أفندي (ت: 1586/994).

ابن كمال واحد من العلماء العثمانيين الذين سبقوا عصرهم بكتاباتهم وأثارهم، والتي بلغت خمسمائة أثر ما بين متن وشرح وحاشية ورسالة وباللغة العربية والتركية والفارسية. على أن بعض الآثار المنسوبة إليه ولأسباب متنوعة قد تكون في الحقيقة لمؤلفين آخرين، وقد تكون هذه الرسالة من ذلك. وهذه الرسالة غير موجودة في مجموعة رسائل ابن كمال، ولم يكن لها ارتباط بآثاره المتعلقة بأصول الفقه مما يقوي احتمال نسبتها لقاضي عسكر مناو عوض أفندي. وهذا البحث لتحقيق إثبات نسبة الرسالة لصاحبها الحقيقي.

الكلمات المفتاحية: عوض أفندي، ابن كمال، فروق الأصول، أصول الفقه، تخصيص.

A. GİRİŞ*

İslam hukuku oluşum sürecindeki şartlar sebebiyle her meseleye ayrı ayrı yer veren meseleci/kazuistik bir yapıya sahiptir. Bu münasebetle fūrū' fıkıh eserlerinde değişik meseleler incelenmiş, süreç içinde bunların yekûnu artarak belirli bir olgunluğa ulaşmıştır. Hatta yeri geldikçe fūrū' fıkıh eserlerinde değişik mesele ve kavramlar arasındaki farklar incelenmiştir. Haliyle furûk edebiyatı ilk dönemlerden itibaren fakihlerin içtihat faaliyetlerinde belirleyici olmasına veya ilk dönem fıkıh eserlerinde mevcut olmasına rağmen müstakil eserlerde inceleme konusu edilmeleri yaklaşık IV/X. yüzyıla yani fikhî mezheplerin teşekkül ettiği bir zaman dilimine rastlamaktadır. Dolayısıyla bazı istisnalar hariç tutulursa kavâid, furûk ve usûl eserlerinin sistematik ve kapsamlı bir şekilde bu dönemden itibaren yazılmaya başlanması özellikle de VII/XIII. yüzyıldan itibaren Mısır'da yoğunlaşması bu tür eserlerin mezhep olgusunun yerleşmesiyle yakından ilgili olduğunu göstermektedir.¹ Zira o devirlerde Mısır'da yapılan telifata, Doğu'da Moğol baskısından ve Kuzeybatı'da Endülüs'ten gelen değişik mezheplere mensup fakihlerin mezhep üstünlüğü etrafında yaptıkları tartışmalarının² önemli etkisi olduğu söylenebilir.³ Zira belirli bir mezhep etrafında bilgi üreten fakihler için mezhep içi ve mezhepler arası ihtilaflarda kavramlar arasındaki ince farkları ortaya koymak önemli bir uğraş alanı olmuştur. Dolayısıyla mezhep külliyyatının incelenmesi neticesinde söz konusu meseleler arasında şekil bakımından benzer, hüküm bakımından farklı meselelerin tespit edilmesi ve bunların belirli asıllara dayandığını ispatlama, mantikî boşluklarını doldurma, çelişkili gibi görünen fer'î ahkâmın aslında daha ayrıntılı incelendiklerinde bu tür bir çelişkinin olmadığı şeklinde kendi mezheplerini savunma amacıyla ilim meclislerinde yaptıkları tartışmalar zamanla eserlere yansımış ve bu sayede furûk edebiyatı meydana gelmiştir.⁴

* Bu araştırma tarafımızdan yazılmış “Kazasker Manav İvaz Efendi'nin “Furûku'l-Uşûl” Adlı Risalesinin Değerlendirilmesi ve Tercümesi” adlı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanacak olan çalışmadan bazı ortak yönleri sebebiyle yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Murtaza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004, s. 117.

² Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *el-İntisâr ve't-Tercîh li'l-Mezhebi's-Sahîh*, Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360/1941.

³ Ramazan Şeşen, “Eyyübîler”, *DİA*, XII, 26; Eyyüp Said Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, *DİA*, XXVII, 521; H. Yunus Apaydın, “Karâfi, Şehabeddin”, *DİA*, XXIV, 396-397.

⁴ Şükrü Özen, “Furûk”, *DİA*, XIII, 225; Mustafa Baktır, “Kaide”, XXIV, 206.

Şimdi risalenin âidiyet sorununun çözümüne yardımcı olacağı düşüncesiyle öncelikle furûkun tanımı, konusu, amacı, literatürdeki yeri, kaynakları ve nüshaları incelenmeye çalışılacaktır.

B. FURÛKUN TANIMI, KONUSU VE FURÛKU'L-USÛL'ÜN YAZILIŞ AMACI

Furûk kelimesi Arapça (فرق) kelimesinin çoğulu olup sözlükte “ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik” anlamına gelir.⁵ Fıkıh literatüründe ise Ebü'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dımaşkî (ö. 5/11. asır), İbn Süneyne es-Sâmerrî (ö. 616/1219) ve Necmeddin en-Nîsâbü'rî (ö. 870/1466) gibi ilk dönem müelliflerinin, genellikle furûku tanımlamak yerine bazıları bu ilmin mevzûsunu, bazıları gayesini ve bazıları da mahiyetini veya sonuçlarını öne çıkardıkları görülmektedir. Farklı müelliflerin birbirine oldukça yakın olan ifadelerle yaptığı bu açıklamalar, furûk ilminin tanımlanması ve çerçevesinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu tanımlarda ortak olarak, anlam bakımından birbirine çok yakın “zahir”, “mebâni” ve “suver” kelimeleri tercih edilirken, ayrılma noktaları ise “bâtın”, “meânî” ve “ahkâm” kelimeleriyle ifade edilmektedir.⁶ Burada fazla ayrıntıya girilmeyerek sadece Şükrü Özen'in tanımına yer verilecektir: “Şekil bakımından birbirine benzeyen, ancak farklı olmalarını gerektiren bazı sebeplerden ötürü hüküm açısından birbirinden ayrılan meselelerin yahut kâidelerin bilgisidir.”⁷ Dolayısıyla furûk ilmi; kavâid, eşbâh ve nezâir gibi ilim dallarıyla ele aldıkları konular ve yöntem bakımından kavâid edebiyatı ile yakın ilişki içindedir.

Fıkıh alanında kaleme alınmış furûk eserleri iki fer'î mesele, iki fikhî kâide veya usûl ve furû'a dair istilahlar ile önermeler veya önerme gruplarıyla dilsel ifadeler arasındaki farkları konu edinirler.⁸ Fer'î meseleler arasındaki farklar tespit edilirken zorunlu olarak fikhin temel ilke ve kurallarına başvurulmuştur. Bu durum beraberinde kavâid literatürünün gelişmesine sonraki dönemlerde ise furûk ilmimi de kapsayacak bir içeriğe sahip olmasına yol açtığı söylenebilir.⁹ Hatta eşbâh ve'n-nezâir türü eserler furûk, fikhî kâide, hiyel, el-eşbâh ve'n-nezâir, fikhî

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr-u Sadr, [t.y.], X, 299.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, İstanbul: İz Yay., 2016, s. 21-28.

⁷ Özen, “Furûk”, *DİA*, XIII, 224.

⁸ Mekkî, Muhammed Ali b. Hüseyin, *Tehzîbu'l-Furûk ve'l-Kavâ'idü's-Seniyye fi'l-Esrâri'l-Fikhiyye (el-Furûk'un kenarında)*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1928, I, 3; Dımaşkî, el-Furûku'l-Fikhiyye, neşredeninin girişi, s. 31; Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, İstanbul: İz Yay., 2013, s. 133.

⁹ Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 117; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 136-141.

bilmeceler ve fikhî hikâyeler gibi çeşitli müstakil yazım türlerini kapsamına almaktadır. Hatta el-eşbâh ve'n-nezâir, kavâid kitapları içerisinde ayrı bir bölüm olarak yer almasına rağmen zikrû'l-cüz' irâdetü'l-küll olarak bu fikhî yazım türüne isim olmuştur.¹⁰

Furûk eserlerinin VIII/XIV. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde yazılmasına karşın bu dönemden sonra birkaç eser dışında müstakil eser verilmemesi dikkat çekmektedir.¹¹ Bunda eşbâh ve'n-nezâir adıyla kavâid literatürü içerisinde furûk alanının geniş bir şekilde incelenmesinin etkili olduğu söylenebilir. Furûk ilminin kavâid literatürü içinde incelenmesi, bu alanda eser yazan müelliflerin kitap başlıklarını kavâid olarak isimlendirmesi furûk ilminin kavâid literatürüne dâhil olduğunu göstermektedir.¹² Ancak furûk ve kavâid literatürüne ait eserlerin her birinin mevzuu furû' meseleleri olmakla birlikte furûk müellifleri daha çok bunların ayrıştıkları yönleri, kavâid müellifleri ise birleştikleri noktaları öncelikle incelemektedir.¹³ Bazen de zâhiren birbirine benzeyen iki mesele arasındaki fark, aslında onların dayandıkları kâidelerden kaynaklanabilir. Bu yüzden Karâfi gibi bazı müellifler, meseleler arasındaki farklardan daha çok onların dayanmış oldukları kâideleri tespit etmeye çalışmışlardır.¹⁴

Diğer taraftan medrese müfredatlarında fikhin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.¹⁵ Talebelerin fikhî kavramlar arasındaki farkları öğrenmede zorlanmaları, furûk eserleri kaleme almayı gerekli kılmıştır. Ayrıca talebelere belirli bir mezhebin görüşlerinin bir sistem dâhilinde ve dayanmış oldukları ilkelerle birlikte verilmesi düşüncesi, furûk ve kavâid eserlerini medreselerde

¹⁰ İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1983, 12; Ahmed b. Muhammed Hamevî, *Gamzu 'Uyûni'l-Basâir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, I, 44; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 176.

¹¹ Literatür ile ilgili olarak bk. Özen, "Furûk", *DİA*, XIII, 225-227; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 121-206; Elias G. Saba, *Harmonizing Similarities: A History of Distinctions literature in Islamic Law* (Islam-Thought, Culture and Society), (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2019), 215-217.

¹² Mustafa Baktır, "Eşbâh ve Nezâir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 456; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, 174-199.

¹³ Eser içeriklerinin karşılaştırılması için bkz. Halis Demir, "İslam Hukuk Literatüründe Furuk Edebiyatı ve İki Furuk Kitabı'nın Tanıtımı", *EKEV Akademi Dergisi* 57 (57), 69-90.

¹⁴ Efgânî, Ebû Ömer Seyyid Habîb b. Ahmed, *el-Furûku'l-fikhiyye 'inde'l-İmâm İbn Kayyim el-Cevziyye cem'an ve dirâseten*, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2009), 1: 187-188; Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, 134.

¹⁵ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı*, Trc.: Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Gelenek Yay., 2004. 140-141, 159-161.

önemli eğitim ve öğretim araçları haline getirmiştir. Hatta talebelerinin yetkinlikleri farkları bilip bilmemesine göre ölçülmeye çalışılmıştır. Bazı furûk müelliflerinin, eserlerinin girişlerinde çalışmalarının bu yönüne işaret etmeleri de bu tespiti desteklemektedir.¹⁶ Nitekim *Furûku'l-usûl* müellifi de kaleme aldığı risalesinin girişinde yazılış gerekçesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Öğrenciler benden kendileri için (usul kitaplarından) istifade ederken hatırlatıcı ve anlatırken de yardımcı olacak bir eser yazmamı istirham ettiler. Ben de kendilerine hidayete ulaştırıcı imamlardan sonra gelen (bu ilimlere) başlangıç seviyesindekilerin ezberleyebileceği bir kitap telif ettim. Kitabın adını da hedeflenen amaca hizmet edeceği düşüncesiyle *Furûku'l-usûl* koydum.”¹⁷

C. FURÛKU'L-USÛL'ÜN LİTERATÜRDEKİ YERİ

Furûk çalışmalarının sadece fıkıh ilmiyle sınırlı olmayıp farklı ilim dallarını da kuşatan bir genişliğe sahip olduğu görülür. Hatta diğer ilimlere ait furûk eserleri, fıkıh ile mukayese edildiğinde daha erken dönemlerde kaleme alınmıştır.¹⁸ İlk dönemlerde bazı furû' eserler furûk başlığını taşımış olsa da sadece farkları içermediği söylenebilir. Nitekim İbn Süreyc (ö. 320/918)'in el-Furûk'u, İsmâil b. Yahyâ el-Müzeni'nin (ö. 264/878) Muhtasar'ındaki bazı fikhî meselelere ait soruları cevaplamak üzere yazılmıştır.¹⁹ Bu çalışmalar tarihi süreç içinde özellik bakımından farklılık arz etse de inkıtaya uğramadan sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Furûk edebiyatı usûl ve furû' şeklinde bir alt disiplin dalı olarak oluşmuş ve süreç içinde gelişmiştir. Furûk alanında müstakil eser telifi IV/X. yüzyılda başlamış ve X/XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Sonraki dönemlerde ise furûk ilmi genellikle cem' ve'l-fark başlığı altında el-eşbâh ve'n-nezâir kitapları

¹⁶ Cürçânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mu'âyât fi'l-'akl evi'l-furûk*, nşr. Muhammed Fâris, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 22. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, 134.

¹⁷ İvaz Efendi, Dâru'l-kütübî'l-vataniyye bi-Tûnis, 7329, vr. 215a-220b; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 621, vr. 38b-42a.

¹⁸ Hulusi Kılıç, “Furûk”, *DİA*, XIII, :222-223; Ömer Kara, Müellifi Bilinmeyen Bir 'Furûk' Yazmasının Tenkitli Neşri (el-Furûku'l-Luğaviyyetü'l-Muhtâre fi'l-Müfredâti'l-Mütেকâribe), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2004), 4/ 2: 173.

¹⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: MEB Yay. 1943), 2: 1257-1258.

içerisinde bir bölüm olarak yer almıştır.²⁰ Fıkıh usulü alanında sınırlı da olsa farkları konu alan eserler vardır:

1. Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Risâle fi'l-farq beyne'l-hüküm bi's-şihha ve'l-hüküm bi'l-mûceb*(el-Fetħu'l-mûheb fi'l-hüküm bi's-şihha ve'l-mûceb).²¹

2. İbn Muallâ el-Mahallî eş-Şâfiî (ö. 871/1467'den sonra), *el-Leyşü'l-'âbis fi şademâti'l-mecâlis*.²² Usul arasındaki farklılara ilişkin bir bölüm içerir.

3. İvaz Efendi, *Furûku'l-uşûl*.²³

İşte araştırma konusu olan *Furûku'l-usûl*, XVI. yüzyılın ikinci yarısında müstakil olarak yazılmış söz konusu literatürün nadir örneklerinden biridir.²⁴ Ayrıca bu risale, furûk edebiyatının eşbâh ve'n-nezâir eserleri içinde değerlendirildiği bir dönemde müstakil bir eser olması ve ayrıca söz konusu literatürün ara verilmiş ve kendisinden sonra pek de üzerinde durulmamış bir döneme rastlaması bakımından da dikkat çekicidir. Hanefi fakihleri arasında bu alanda eser yazmış kimse neredeyse yok gibidir. Hacı Halife risaleyle ilgili "*şaydalı bir risale*" şeklinde nitelemede bulunur.²⁵ Müellif, mezhep müktesebatını gözden geçirecek, kaynaklarda farklı başlıklar altında yer alan fıkıh usulü ıstılahında anlam bakımından birbirine yakın ve benzer, talebelerin birbirine karıştırma ihtimalleri bulunan usul kavramlarını kırk beş başlıkta ele almakta ve aralarındaki farkları da kısa örneklerle açıklamaktadır. Bu yönüyle risale adeta fıkıh usulü terimler sözlüğünü çağrıştırmaktadır.

D. FURÛKU'L-USÛL'ÜN KAYNAKLARI

Furûku'l-uşûl incelendiğinde herhangi bir kaynağa doğrudan atıf yapılmadığı dikkati çekmektedir. Ancak müellifin yaşadığı çağ dikkate alındığında o döneme kadar usuldeki farkları konu alan birçok eserin bulunduğu ve ayrıca usul

²⁰ Literatür için bkz. Saba, *Harmonizing Similarities: A History of Distinctions literature in Islamic Law* (Islam-Thought, Culture and Society), 215-217; Wolfhart Heinrichs, "Hukuku Yapılandırmak: Furûk Literatürü Üzerine Mülahazalar" ["Structuring The Law: Remarks On The Furûq Literature"], Çev. Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007): 235-246.

²¹ Bk. Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 25597; bk. Brockelmann, GAL, II, 114; Suppl., II, 110; Özen, "Furûk", *DİA*, XIII, 226.

²² Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Usul-Tal'at, nr. 176; bk. Brockelmann, GAL Suppl., II, 115; Özen, "Furûk", *DİA*, XIII, 226.

²³ Dârü'l-kütübi'l-vataniyye bi-Tûnis, nr. 7329, vr. 215a-220b; Özen, "Furûk", *DİA*, XIII, 226.

²⁴ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, 176; a.mlf., *İslam Hukukunda Farklar*, 203-205.

²⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1257; İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl li-İbn Kemal Paşa*, Tah. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek (Riyad: y.y., y.t.), 33-34.

kitaplarında daha teferruatlı bir şekilde bu farklara yer verildiği bilinmektedir. Mesela risalenin Kastamonu nüshasında yer alan ta'likte Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd el-Bâberti (786/1384)'nin *Hidâye*'ye yazdığı şerh olan *Înâye*'ye bir atıf vardır. Orada *Şerh-u Şeyh-i Ekmel* olarak zikredilmektedir.²⁶ Dolayısıyla müellifin öncelikle Hanefî fıkıh ve fıkıh usulü eserleri olmak üzere, şerh, hâşiye ve ta'liklerden istifade ettiği söylenebilir. Bu bağlamda özellikle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan fıkıh ve fıkıh usulü eserleri öne çıkmaktadır. Zira risalenin amacı öğrencilerin usuldeki farkları anlamalarına yardımcı olmak olduğuna göre söz konusu risalenin ders kitaplarıyla yakından ilgili olduğu akla gelmektedir.

Muhammed b. Abdülaziz risalenin İbn Kemal'e ait olduğu düşüncesinden hareketle *Tenkîhu'l-usul* ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. Fakat yaptığı araştırma neticesinde doğrudan bir münasebetin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.²⁷ Abdüllatif Hamd ise Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ndan yararlandığını iddia etmiştir. Ancak Muhammed b. Abdülaziz bu iddianın yerinde olmadığı görüşündedir.²⁸ Fakat yapılan incelemede Abdüllatif Hamd'ın tespitlerini doğrulayacak bazı ifadeler ulaşılmıştır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı medreselerinde okutulan fıkıh usulü metin, şerh ve hâşiyeler de müellifin yararlandığı kaynaklar arasında olduğu söylenebilir.

Günümüzde Osmanlı medreselerinde okutulan eserleri tespit etmek imkân dâhilindedir. Zira Fatih Sultan Mehmed döneminde hazırlanan kanunnamelerde hangi derecedeki medresenin ne tür dersleri okutacağı kısmen belirlenmiştir. Diğer taraftan müellifle çağdaş müderris biyografilerinden hareketle bu dönemde değişik medrese kademelerinde okutulan dersler ve ders kitapları tespit edilebilmektedir. Yapılan inceleme sonucunda Osmanlı medreselerinde fıkıh

²⁶ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1877/5, vr. 81b.

²⁷ İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl*, 32.

²⁸ İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl*, 32.

usulünden *Telvîh*²⁹ ve *Şerh-i Adûd*³⁰ okutulduğu anlaşılmaktadır.³¹ Şimdi birkaç örnek üzerinden yararlanılan kaynaklar anlaşılmalıya çalışılacaktır.

Telvîh üzerinde yapılan incelemede şart sebep arasındaki farklara³² verilen örneklerin aynen yer aldığı görülmektedir. “Eve girmesi kaydıyla şartın varlığı halinde ise ‘sen boşsun’ sözü, talakın gerçekleşmesine sebeptir. Tek başına eve girişin ise, talakın gerçekleşmesinde hiçbir tesiri yoktur. Fakat sebep, şarta ta’lik edildiğinden varlığı sonuç doğurmuştur” şeklindeki örnekler *Telvîh*’te³³ ve *Şerh-u Adûd*’da da aynen yer almaktadır.³⁴

Üçüncü farktaki mana yönüyle değil ama isim bakımından sebep ile hem mana hem de isim bakımından sebep arasındaki farkta “*yemin mana bakımından değil ama isim yönünden yemin keffâretinin vücûbuna bir sebeptir... Kişi yeminini bozmadığı müddetçe keffâret gerekmez*” ifadeleri *Telvîh*’te aynen geçmektedir.³⁵ Bir kimsenin yemininin bozmadan önce keffâret ödemesi, henüz sebep oluşmadığından dolayı caiz değildir.³⁶ Yine müellifin beşinci farkta yer verilen

²⁹ Sadrüşşerâ, Ebû'l-Usr Fahrülislâm el-Pezdevî'nin Kenzü'l-vüşûl adlı eserini esas alarak hazırladığı “*Tenkîhu'l-uşûl*”de Fahreddin er-Râzî'nin el-Maḥşûl'ü ile İbnü'l-Hâcib'in el-Muḥtaşar adlı eserindeki konuları özetlemiştir. Bazı konularda ise kendi görüşlerine yer vermiştir. Bu metnin yaygınlaşması üzerine müellif, eser üzerinde bazı değişiklikler, çıkarmalar ve eklemeler yaparak “*et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*” adıyla şerh etmiştir. Bu şerh asıl metinle bir bütünlük içinde olduğundan daha sonra gelen müellifler umumiyetle şerhi bir metin gibi düşünerek ona şerhler yazmışlardır. Taftâzânî, 758'de (1357) tamamladığı et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh adlı hâşiyesini de metne dâhil etmiştir. (Şükrü Özen, “Tenkîhu'l-uşûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 454-458.

³⁰ *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*. İbnü'l-Hâcib'in *Münteha's-sûl ve'l-emel*'inin Adudüddîn el-İcî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed tarafından yapılan *el-Muḥtaşar*'ı üzerine yazılmış bir şerhtir. 734 (1334) yılında tamamlanan eser ulemânın ilgisini çekmiş ve hakkında çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır. Müstakil ve hâşiyeli olarak çeşitli baskıları mevcuttur. (Tahsin Görgün, “İcî, Adudüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 413.

³¹ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Yay., 1976), 37-43; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 30.

³² Taftâzânî, Mes'ûd b. 'Ömer b. Abdillâh, *et-Telvîh fî Kesfi Hakâ'iki't-Tenkîh* (Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1996), 2: 235, 278, 306.

³³ Taftâzânî, *Telvîh*, 1: 189-190.

³⁴ İcî, Adudüddîn, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, thk. Eden: Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004), 3: 61.

³⁵ Taftâzânî, *Telvîh*, 2: 284.

³⁶ Taftâzânî, *Telvîh*, 2: 276, 290.

“*duman ateşin varlığının bir delilidir fakat ateşin varlığının bir illeti değildir*” ifadeleri de *Telvîh*'te bulunmaktadır.³⁷

Bir şeyin mutlak tahsisiyle bir şeyin mukayyed tahsisi arasında onuncu farkta “bir şeyin tahsis edilmesi, tahsis edilen şeylerin dışındakileri nefyettiğine delalet eder. Mesela Hz. Huzeyme'nin (r.a.) tek başına şahitliğinin iki kişinin şahitliği yerine geçeceğine dair özel nass bulunduğundan onun tek başına şahitliğinin iki kişinin şahitliği olarak kabul edileceğini söylememiz gibi. Neticede onun dışındakilerin tek başına şahitliğinin iki kişinin şahitliği yerine geçmeyeceği anlamına gelir. Bir şeyi özellikle belirten tahsise gelince o kendisi dışındakileri nefyetmez. Çünkü o sadece o hususla ilgili özel nass olmuştur. Hz. Huzeyme'nin (r.a.) şahitliği konusunda söylediğimiz gibi burada tahsis, lafız olmaksızın sadece mana kapsamındadır” şeklinde *Furûku'l-usûl*'de yer alan örnek *Telvîh*'te de yer almaktadır.³⁸

Hükümün ta'diyesi (asıldaki hükümü, fer'e vermek) ile ta'diye edilememesi arasındaki yirminci farkta “*O ikisine (anne-baba) öf bile deme!*”³⁹ âyetine göre öf denilmesi nass ile haramdır. Darb, sövme ve katil aynı yasak kapsamında ve hatta öften daha ileri düzeyde şiddeti içerdiğinden dolayı onların evveliyetle haram olması gerekir:⁴⁰

“Hüküm, vaz' olunduğu şeyde sıfat ismiyle sabit olduğunda -ki o müştak isimdir- kendisi dışındaki diğer yerlere de geçer. Zira hüküm daima vaz' olunduğu şeylerde umum ifade eder. Hakkında nass olan husus has bile olsa icab ettiği (mucebi) hususta yani kendine uygun düşen her şeyi içine alması konusunda âmmdir. Onun umum ifade etmesi hükümünün de hakkında nass olmayan konularda âmm olduğuna delalet eder. Bu durumun örneği Allah Teâlâ'nın şu âyetidir: “*O ikisine (anne-baba) öf bile deme!*”⁴¹ Bu âyete göre öf denilmesi nass ile haramdır. Darb, sövme ve katil aynı yasak kapsamında ve hatta öften daha ileri düzeyde şiddeti içerdiğinden bunların “öf” ifadesine göre haram olması daha önceliklidir.”

³⁷ Taftâzânî, *Telvîh*, 1: 246.

³⁸ Taftâzânî, *Telvîh*, 2: 120-122.

³⁹ İsrâ 17/23.

⁴⁰ İcî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, 3: 261.

⁴¹ İsrâ 17/23.

Yirmiyedinci farkta, izmar (اضمار) ve iktiza arasında zikredilen “köye sor”⁴² ayeti “köy halkına sor” şeklinde iktiza örneği *Şerh-i Adûd*'da bağlamı farklı olmakla birlikte yer almaktadır:⁴³

Otuzbeşinci farkta “neshin mümkün olduğu icmayla mümkün olmadığı icma arasındadır” ümmü veledin satılmasıyla ilgili hüküm *Şerh-i Adûd*'da aynen geçmektedir.⁴⁴

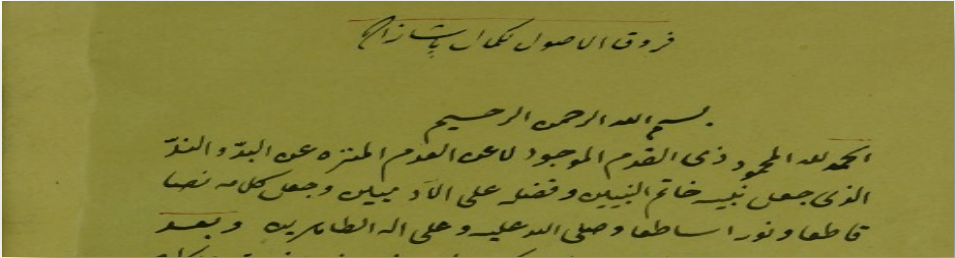
Yapılan incelemede *Furûku'l-usûl*'deki bazı örneklerin aynı bağlamda olmasa da söz konusu kaynaklarda içerik olarak yer aldığı görülmektedir. *Şerh-i Adûd*'a göre *Telvîh*'ten daha çok istifade edildiği söylenebilir.

E. RİSALENİN ÂİDİYET SORUNU

Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek ikisi İbn Kemal'e ait olduğu belirtilen, biri İvaz Efendi'ye isnad edilen diğeri de isimsiz dört nüshayı esas alarak İbn Kemal adına tahkik etmiştir. Bu araştırmada yazma eser kütüphaneleri taranarak yeni dört nüsha daha tespit edilmiştir. Bu nüshalar kısaca tanıtılarak risalenin müellif âidiyet sorunu aşılmaya çalışılacaktır.

1. Mahmudiye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Medine'deki Kral Abdülaziz Kütüphanesi 2791/2 numarada kayıtlıdır. Yazmanın girişindeki fihristten sonra *Furûku'l-usûl*'un İbn Kemal Paşa'ya ait olduğu kaydı vardır. Beşinci varakın başında “Furûku'l-usûl li Kemalpaşazâde” ibaresi yer almaktadır. Risale, 5-12 varak arasında toplam sekiz varaktır. Nüsha okunabilir bir hatla yazılmıştır. Her varak 17 satır, her satır ise 11-14 kelimedenden oluşmaktadır. Fakat risalenin yazım tarihi ve müstensih kaydı yoktur.

⁴² Yûsuf 12/82.

⁴³ İcî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, 1: 531, 598

⁴⁴ İcî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, 2: 348.

2. Halep Ahmediye Kütüphanesi Nüshası

Haleb'in Ahmediye Kütüphanesinde 312 numarada bir mecmua içinde onyedinci sırada vr. 260a-266b arasında kayıtlıdır. Risalenin başında *Furûku'l-usûl li-İbn Kemal Paşa* kaydı yer almaktadır. Nüsha okunabilir güzel bir hatla 1130/1717 yazılmıştır. Müstensihi Ahmed b. Muhammed olup toplam yedi varaktır. Her varak 29 satır, her satır ise 18-20 kelime arasındadır. Aynı nüshanın Kral Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağlı yazma eserler bölümü MS 873'te bir mikrofilm nüshası vardır.

3. Kral Suûd Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Kral Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde mikrofilm olarak 6490 numarada bulunmaktadır. Risalenin başında *Furûku'l-usûl* ismi yer almaktadır. Yan kısımlarında ise bazı faydalı açıklama ve ta'likler vardır. Risalenin yazım tarihi ve müstensih kaydı yoktur. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek bu kaydın Hicri 1200'lere ait olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵ Toplam on varak olup her varak 17 satır her satır ise 8-10 kelime arasındadır.

4. Tunus Vataniye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Tunus Vataniye Kütüphanesi'nde (Dârü'l-kütübi'l-vataniyye bi-Tûnis) 7329 numarada 215a-220b varakları arasında bulunmaktadır.⁴⁶ Yedi varak olup her varak 23 satır, her satır ise 10-14 kelime arasındadır. Risalenin başında isim kaydı yer almamaktadır. Risalenin 1234/1818'de istinsah edildiği belirtilmekle birlikte müstensih kaydı yoktur. Risalenin sonunda *İvaz Efendi*'ye ait olduğu belirtilmektedir. Aynı nüshanın Kral Faysal merkezine bağlı yazma eserler bölümü F 3265'te bir mikrofilm bulunmaktadır.

5. Ezher Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Ezher Üniversitesi Kütüphanesi 98 numarada⁴⁷ yer almaktadır.⁴⁸ Varaklar üzerindeki numaralar gözükmediğinden hangi varaklar arasında olduğu tespit edilememektedir. Risalenin başında eser ismi yer almamaktadır. Okunabilir güzel bir hatla nüshanın 18 Recep 1194/20 Temmuz 1780'de istinsah edildiği belirtilmekle birlikte müstensih isim kaydı yoktur. Risalenin sonunda eserin İvaz

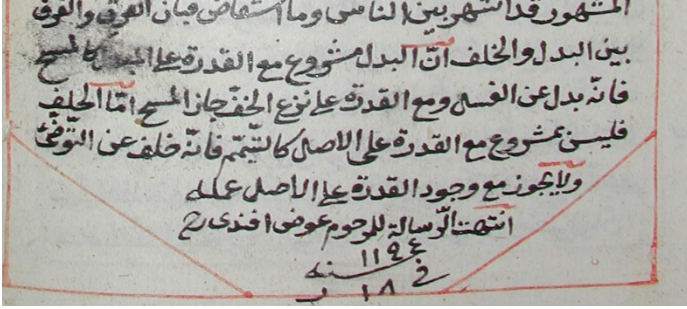
⁴⁵ İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl*, 29.

⁴⁶ Özen, "Furûk", *DİA*, XIII, 226.

⁴⁷ <https://ia601302.us.archive.org/zipview.php?zip=/5/items/M-0007/17234-98.zip> (22.02.2018).

⁴⁸ <http://wqf.me?p=16703> (22.02.2018).

Efendi'ye ait olduğu açıkça belirtilmektedir. Toplam sekiz varak olup her varak 21 satırdır. Her satırda ise 9-12 arasında kelime vardır.

6. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası

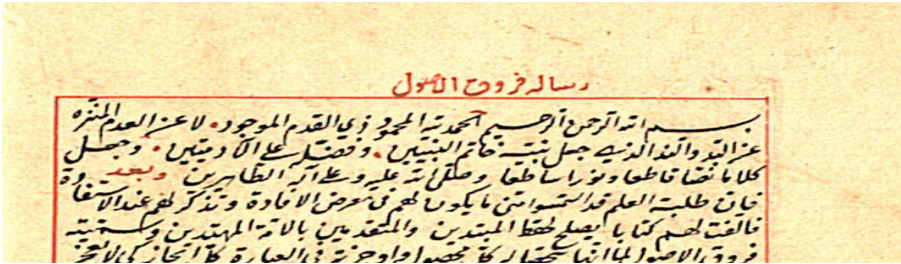
Bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 07 El 92/3 numarada 100b-104b arasında kayıtlıdır. Beş varak olup her varakta 21 satır bulunmakta, her satırda ise 12-15 arasında kelime yer almaktadır. Risalenin başında eser ve müellif isim kaydı yer almamaktadır. Risalenin istinsah tarihi müstensih isim kaydı yoktur.

7. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Kastamonu İl Halk Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 37 Hk 1877/5 numarada kayıtlıdır. Dokuz varak olup her varakta 15 satır bulunmakta, her satırda ise 9-13 arasında kelime yer almaktadır. Risale talik bir hatla yazılmış olup müellif, müstensih ve istinsah tarihiyle ilgili bir bilgi yoktur.⁴⁹

8. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi yazma eserler Pertev Paşa bölümü 621 numara 38b-42a'da kayıtlıdır. Dört varak olup her varakta 30 satır bulunmakta, her satırda 10-14 arasında kelime yer almaktadır. Risale talik bir

⁴⁹ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1877/5, vr. 81b-90a.

hatla yazılmış, başta “*Risâle Furûki’l-usûl*” kaydı vardır. Müellif, müstensih ve istinsah tarihiyle ilgili bir bilgi yoktur.⁵⁰

F. FURÛKU’L-USÛL’ÜN ÂİDİYETİ SORUNU ÜZERİNE

Tespit edilen sekiz nüshanın dördünde müellif ismi yer almazken, diğer dört nüshanın ise ikisi İbn Kemal’e, ikisi de İvaz Efendi’ye nispet edilmektedir. Dolayısıyla yukarıda tanıtılan nüshalardan hareketle risalenin müellifi konusunda ilk aşamada kesin bir sonuca ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Ancak bazı ipuçları değerlendirilmek suretiyle bir tercihte bulunulabilecektir.

İbn Kemal, yazdığı eserler ve yaptığı hizmetlerle çağını aşmış çok önemli Osmanlı fakihlerinden biridir. O, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde iki yüzden beş yüze kadar rakamlarla ifade edilebilen çok sayıda ve muhtelif konularda te’lif eserler, şerhler, hâşiyeler ve risâleler yazmıştır. Kendisi meşhur bir âlim olması nedeniyle bazı eserler, her ne kadar kendisine isnad edilse de hakikatte başka müelliflere ait olduğu durumlar da söz konusu olabilmektedir. Ayrıca müstensihin itinasızlığı yanında yazma kütüphane kataloglarında yapılan alelâde kayıtların da önemli payı vardır. Diğer taraftan meşhur olan müellife isnad etmenin müstensihe veya araştırmacıya sağladığı imkânların da tercihte etkili olduğu söylenebilir. İşte çeşitli sebeplerle ortaya çıkan isnad hataları bazen araştırmacıları da yanıltmaktadır. Nitekim İbn Kemal ile ilgili bir araştırmada bu durumla karşılaşmıştır. Şöyle ki Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa bölümü 212 numara varak 9b-13a’da “*Tercihü’l-Mezhebi’l-Hanefî ala Gayrihi*”⁵¹ isimli eser İbn Kemal (Kemalpaşazâde) (ö. 940/1534) adına kaydedilmiştir.⁵² Bu kayda binaen bazı araştırmalarda ona nisbet edilerek yararlanılmış⁵³ fakat daha sonra onun Ekmeleddin Bâbertî adında başka bir müellife ait olduğu tespit edilmiştir.

⁵⁰ Kızılkaya, bu nüshayı İbn Kemal’e isnad ederek atıfta bulunmaktadır. Ancak İbn Kemal’e ait olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. (Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 203).

⁵¹ İbn Kemal, Ahmed b. Süleyman, *Tercihü’l-Mezhebi’l-Hanefî ala Gayrihi* Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 212 vr. 9b-13a kayıtlıyken eserin asıl müellifi ise Ekmelüddin el-Bâbertî’dir. Müellif nüshası için bk. (Muhammed b. Mahmud b. Ahmed Ekmelüddin el-Bâbertî, *Nuketü’z-Zarîfetü fî Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, 204b-211b).

⁵² İbn Kemal’e isnad edilen risalenin “*Tercihü’l-Mezheb’il-Müsemma: en-Nuketü’z-Zarîfetü fî Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*” adıyla dört ayrı nüshası esas alınarak Suûdi Arabistan’da tahkik edilerek yayımlandığı tespit edilmiştir. (Ekmeleddin Bâbertî, *Tercihü’l-Mezhebi’l-Müsemma: en-Nuketü’z-Zarîfetü fî Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*, haz. Bele Hasan Ömer Müsâid, (Riyad: Kral Suûd Üniv Eğitim Fak. Yay., 1997).

⁵³ Salim Özer, İbn Kemal’in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri (Tahkik ve Tahlil), (Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 343-353; İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, s. 47.

Benzer bir hatanın iki yazma nüshada İbn Kemal'e isnad edilen *Furûku'l-usûl* adlı fıkıh usûlüne dair eserde de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek *Furûku'l-usûle* ait dört yazma nüsha tespit etmiştir. Bu nüshalardan ikisi İbn Kemal'e biri Kazasker Manav İvaz Efendi'ye isnad edilmekte birinde ise müellif kaydının yer almadığı görülmektedir. O da söz konusu iki nüshadan hareketle risaleyi İbn Kemal'e nispet ederek tahkik etmiştir. Tarafımızdan yapılan incelemede bu dört nüshaya ilave olarak dört nüsha daha tespit edilmiştir. Bunlardan üçünde müellif kaydı yer almazken birinde de onun Kazasker Manav İvaz Efendi'ye ait olduğu bilgisi vardır. Böylece İvaz Efendi'ye isnad edilen nüsha sayısı ikiye çıkmaktadır. Bu durum risalenin İbn Kemal'e âidiyetiyle ilgili bazı soru işaretleri meydana getirmektedir.

1) *Furûku'l-usûl* ile İbn Kemal'in fıkıh usulüne dair eserleri arasında yapılan kısa bir karşılaştırmada bu eserin İbn Kemal'in ilgili eserleriyle bir ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Hatta bu risaleyi tahkik eden Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek de aynı tespiti yapmış ve zımnen bu isnadının şüpheli olduğunu kabul etmiştir.⁵⁴

2) İbn Kemal'in risaleleri her dönemde bazen müstakil mecmualar halinde bazen de farklı müelliflerin risaleleriyle birlikte istinsah edilir. Yazma eser kütüphanelerinde İbn Kemal'e ait bir risalenin onlarca nüshasını tespit etmek mümkündür. Nitekim "yazmalar.gov.tr"de yaptığımız incelemede İbn Kemal'e isnat edilen 1130 risale kaydı arasında *Furûku'l-usûl*'ün İbn Kemal'e isnat edilen bir nüshaya rastlanamamıştır. Netice İbn Kemal tarafından yazılmış ve alanında nadir bir telif risalenin kaydının rastlanmamış olması başlı başına risalenin İbn Kemal'e âidiyetini şüpheli hale getirmektedir. Diğer taraftan literatürde adı neredeyse hiç geçmeyen İvaz Efendi'ye isnat edilen iki nüshanın tespit edilmiş olması, risalenin müellifinin kim olduğuyula ilgili güçlü ipuçları sunmaktadır.

3) İbn Kemal'e ait olduğunu gösteren Ahmediye Kütüphanesi ile Mahmudiye Kütüphanesi nüshalarının her ikisinde de kayıt risalenin başında yer almaktadır. İvaz Efendi'ye ait olduğunu ifade edilen nüshalarda ise risalenin sonunda müstensih hattıyla yazılıdır. Dolayısıyla baştaki müellif isnadıyla son kısımda müstensihin kendi hattıyla metnin bir parçası olarak yazdığı isim arasında bir tercih yapma durumunda ki *-Furûku'l-usûl*'ün âidiyeti konusunda kısmen böyle bir durum söz konusudur- son kısımdaki kayıt daha muteber olacaktır. Bu durumda *Furûku'l-usûl*'ün İvaz Efendi'ye nisbeti daha isabetli gözükmektedir. Çünkü risalelerin baş kısmına bazen müstensih haricinde sonradan başlık ilave

⁵⁴ İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl*, s. 31.

edilebilmektedir. Her ne kadar Mahmudiye nüshasında böyle bir farklılık tespit edilememiş olsa da müstensih hattıyla başlıktaki hattın birebir aynı olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca Şükrü Özen'in de *Furûku'l-usûl*'ü Tunus nüshasından hareketle İvaz Efendi'ye nispet ettiği görülmektedir.⁵⁵

4) Müellif, risalesinin başında talebelerinin isteği üzerine bu eseri kaleme aldığı bilgisini vermektedir. İvaz Efendi de Rumeli Kazaskeri olmasının ötesinde müderrisliğiyle ön plana çıkmıştır. Hatta Sahn-ı Semân'a yapılan atama ve sürgünden dolayı sekiz odayı dokuz defa dolandığı dillere düşmüş bir müderristir. Risale öğrencilere yönelik olarak onların talebiyle yazıldığına göre bu açıdan da risalenin İvaz Efendi'ye âdiyeti İbn Kemal'e göre daha isabetli olacaktır. Çünkü İbn Kemal'in hayatı incelendiğinde müderrislik yılları 908 (1502/1503) ile 917 (1511/1512) yılları arasında on yıla yakındır.⁵⁶ İvaz Efendi'nin ise 954/1547 ile 983/1575 yılları arasında otuz yıla yakındır.

Netice itibarıyla *Furûku'l-usûl*'ün İvaz Efendi'ye ait olmasının daha isabetli olacağı anlaşılmaktadır. İvaz Efendi, döneminde Ebussuûd Efendi gibi ileri gelen sayılı ilmi ve dini otoritelerden biridir. Ancak Nasreddin Hoca'ya benzetilecek kadar renkli kişiliği akranlarıyla girdiği çeşitli rekabet ve yaptığı tartışmalar, kendisini ve görüşlerini tartışılır hale getirmiştir. Sadece *Furûku'l-usûl* adlı eseri değil birçok şerh, hâşiye ve ta'liki gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Birçok risalesi de bu araştırma vesilesiyle tespit edilmiştir. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek'in risalenin İbn Kemal'e isnadı konusunda şüpheye düşmüş olmakla beraber bizimle aynı sonuca ulaşamamış olmasının temel nedeni, Ezher nüshasını tespit edememiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Şimdi Kazasker Manav İvaz Efendi kısaca tanıtmaya çalışacağız.

G. İVAZ EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından siyasi ve askeri başarılarıyla zirveye çıktığı ve çağlarını aşan âlimlerin yetiştiği bir asırdır. Zira ilk dönemlerde Anadolu dışından gelen âlimlerle başlayan ilmî süreç, İstanbul'un fethiyle birlikte açılan eğitim kurumlarıyla zirveye çıkmıştır. Zira bu medreseler Semerkant, Buhârâ, Şam ve Mısır gibi ilim merkezleriyle mukayese edilmekte ve hatta birçok alanda onlardan daha ileri bir seviyeyi temsil etmektedir. Çünkü mezunları yazdıkları eser ve verdikleri fetvalarıyla daha yaşadıkları dönemlerde İslam

⁵⁵ Özen, "Furûk", *DİA*, XIII, 226.

⁵⁶ Nevizâde Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yay., 1989), 2: 291; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 61; Saraç, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, 23.

dünyasında tanınmış İbn Kemal⁵⁷ ve Ebussuûd Efendi (982/1574) gibi âlimleri yetiştirmiştir. Bu dönemde onlar kadar meşhur olmamakla birlikte günümüze kadar isimleri ve eserleri ulaşan pek çok âlim vardır. Araştırma konusu Kazasker Manav İvaz Efendi de bu çağda ön plana çıkan âlimlerden biridir.

İvaz Efendi, doksan yılı aşkın bir yaşamıştır. Dolayısıyla onun hayatı, Osmanlı Devleti'nin yükselmeye devam ettiği Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murad'ın (1574-1595) iktidar yıllarına rastlar.

1. Hayatı

İvaz Efendi'nin doğum tarihiyle ilgili pek fazla bilgi yoktur. Mevcut bilgilere göre İvaz Efendi'nin 90 yaşını aşkın bir ömür sürdüğü ve 994/1586 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla onun tahminen 900/1494 yıllarında doğduğu söylenebilir.

Doğduğu yer konusunda ise hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda iki yer zikredilmektedir. Bir kısmına göre İvaz Efendi Antalya iline bağlı Manavgat ilçesinde doğmuş ve oraya nispetle “Manav İvaz Efendi” denilmektedir.⁵⁹ Diğer bir kısmı ise kendisinin Alanyalı olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden bazı kaynaklarda İvaz Efendi “Alâiyye” nisbesiyle anılmaktadır.⁶⁰ Ancak Manav nisbesinin diğerinden daha meşhur oluşu anlaşılmaktadır. Nitekim Bursa kadılığı tevcih edildiğinde⁶¹ bu atamaya, “Şehr-i Bursa'ya vali oldu Manav” mısrasıyla tarih düşürülmüştür.⁶²

⁵⁷ Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yekta Saraç, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, (İstanbul: Risale Yay. 1995), 15-63; Sayın Dalkıran, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, (İstanbul: OSAV Yay., 1997), 39-68; Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 238-240; İbn Kemal Süleyman b. Ahmed, *Tevârih-i Âli Osman: VII. Defter*, yay. haz. Şerafettin Turan, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 10-19; İsmet Parmaksızoğlu, “Kemalpaşazâde” *İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: MEB Yay., 1977), 6: 561-566; Mustafa Kılıç, *İbn Kemal, Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, (Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 1981); Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015), 27-50.

⁵⁸ Hüseyin Ayyansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281), 1: 147.

⁵⁹ İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, (İstanbul: Neşriyat Yurdu Yay., 1969), 1: 364

⁶⁰ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291.

⁶¹ Bursada eğitimle ilgili bulunan bir el yazma eserde de bu kayıt yer almaktadır. Mefail Hızlı, “Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: ‘Müderrişin Vezâifi’”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 112.

⁶² Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291.

İvaz Efendi'nin baba ismiyle ilgili “*Bâlî*” ve “*Abdullah*” şeklinde iki farklı kayıta rastlanmaktadır. 1009/1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine göre İvaz b. Bâlî el-Kâdî, İvaz b. Bâlî el-Kâdî bi-Asâkir-i Rumili ve İvaz b. Bâlî el-Kâdî bi-Kostantiniyye kaydından hareketle İvaz Efendi'nin baba isminin Bâlî olduğu söylenebilir.⁶³ Eser sonlarında ise ismi, İvaz veya İvaz Efendi olarak yer almaktadır. Ancak Âtâî ve yazma eser kataloğunda ise baba ismi Abdullah olarak geçmektedir.⁶⁴ Bu durum baba ismi Abdullah olan başka bir İvaz Efendi'nin olabileceğini akla getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu kaydı, ihtiyatla değerlendirmek gerekir.⁶⁵

954/1547 yılında Kara Çelebi, Sahn-ı Semân medresesinde müderrisen on mülâzım olmuştur. Bir süre Rüstem Paşa'nın kapı halkından Şehsuvar Ağa'ya hocalık yapmış, ardından da Vezîriâzam Rüstem Paşa'nın iltiması ve Sultanın şefaatiyle “*Hâşiye-i Tecrîd*” müderrisliği yapmaksızın doğrudan 30 akçe yevmiye ile Edirne'deki Beylerbeyi Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir.⁶⁶ 965/1557'de Mercânzâde yerine 40 akçeyle İstanbul'da Dâvud Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. Kısa bir süre içinde yerinde terakkiyle Hâriç rütbesine yükselerek Muharrem 966/Ekim 1558 tarihinde Müftîzâde Ahmed Çelebi yerine hâmisî Rüstem Paşa'nın yaptırdığı İstanbul Rüstem Paşa Medresesi'ne atanmıştır.⁶⁷ 968 Rabîülevvelinde (Aralık 1560) Nişancızâde yerine Hâsekî pâyesine terfî olmuştur. Aynı yılın Şaban ayında İstanbullu Müttekâid (Emekli) Ahmed Efendi yerine Sahn-ı Semân'a atanmıştır. Burada iki yıl görev yaptıktan sonra Şaban 970/Nisan 1563 yılında Manav Taceddin yerine Atmışlı Murâdiye Medresesine sürülmek istenmiş fakat kabul etmeyince azledilmiş, yerine de Kaba Lûtfî atanmıştır. Bu tasarrufta Rüstem Paşa (ö. 968/1561)'nin vefat etmesi sebebiyle hâmisiz kalması etkili olmuştur. Kısa bir süre sonra Cemâdiye'l-âhir 971/ Ocak 1564 yılında Ma'lulzâde yerine tekrar Sahn'a atanmıştır. Cemâdiye'l-ûlâ 974/Kasım 1566 senesinde Salih Molla yerine Edirne Beyâzidiyesine sürülmek istenmiş, bu görevi kabul etmemesi üzerine tekrar azledilmiş ve yerine

⁶³ Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay., 2004), 44, 351, 421, 453, 538, 588.

⁶⁴ Âtâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291.

⁶⁵ Bu adla dört nüsha tespit edilmiştir. <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=%C4%B0vaz+b.+Abd> (13.07.2019).

⁶⁶ Âtâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, 61.

⁶⁷ Âtâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291; Hacı Ahmet Arslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, (Doktora Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 114.

Sâmebsûnizâde Mahmut Efendi atanmıştır. Aynı yılın Cemâdiye'l-âhir'in sonlarına doğru Bazanzâde yerine üçüncü defa Sahn'a geri dönmüştür. Bu durum dönemin ileri gelenleri tarafından hicvedilmiştir:

“Sekiz Sahn'ı İvaz dokuz dolandı.

Baş açık yüğü Semâniyenün”⁶⁸

Safer 976/Ağustos 1568'de Nâzırzâde yerine Ayasofya Medresesi'ne atanmıştır. Muharrem 977/Haziran 1569 tarihinde ise Çivizâde Efendi yerine Süleymaniye Medresesi'ne terfi etmiştir. Muharrem 981/Mayıs 1573 yılında Sultan II. Selim'in inşaa ettirdiği Edirne Selimiye'sine Bostanzâde Efendi yerine atanmıştır.⁶⁹ II. Selim'in vefatından sonra tahta çıkan III. Murad (1574-1595) döneminde bahtı açılmıştır. Recep 983/Ekim 1575 yılında Bursa kadılığı kendisine tevcih edilmiştir.⁷⁰ Şaban 984/Kasım 1576'da Edirne kadılığına, bir yıl sonra da (Şaban 985/Ekim 1577) İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. İki yıl sonra Şaban 987/Ekim 1579'da bu görevinden azledilmiş, yerine Salih Molla Efendi atanmıştır. Ertesi yıl Cemâdiye'l-ûla 988/Haziran 1580'de Abdülganî Efendi yerine tekrar İstanbul kadılığı görevine dönmüştür. Bu görevdeyken kullandığı bazı galîz (küfürlü ağır söz) ifadelerden dolayı ulemâ tarafından devrin padişahı III. Murad'a şikâyet edilmiştir. Tahkikat sonrasında şikâyetlerin haklı görülmesi üzerine de aynı yılın Şevvâl ayında İstanbul kadılığından azledilmiş, görevi ise Habî Mollasına tevcih edilmiştir.⁷¹ Kısa bir süre sonra ise Safer 989/ Mart 1581'de Salih Molla Efendi yerine Anadolu Kazaskeri olarak terfi etmiş, on ay kadar da bu görevde bulunduktan sonra Çivizâde Efendi yerine Rumeli kazaskerliğine terfi etmiştir. Zilhicce 991/ Aralık 1583'te de emekli edilmiş ve yerine Salih Molla Efendi atanmıştır.⁷² İvaz Efendi iki yıl sonra Ramazan 993/ Eylül 1585'te halefinin yerine tekrar Rumeli kazaskeri olarak geri dönmüştür. Zilkâde 994/Ekim 1586'da bir Dîvân-ı Hümâyun toplantısı sırasında rahatsızlanmış ve yerine Bâhâeddinzâde Efendi atanmıştır.⁷³ Bu hastalık kısa sürede ilerleyerek 994 (1586) sonlarında doksan yaşını geçmiş iken vefat etmiştir. Kazaskerlikten azline ve

⁶⁸ Suat Donuk, *Nev'i-zâde Atâyî-Hadâiku'l-hakâik fî Tekmiletî's-şakâik (İnceleme-Metin, (Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2015), 829.*

⁶⁹ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291

⁷⁰ Bursada eğitimle ilgili bulunan bir el yazma eserde de bu kayıt yer almaktadır. Mefail Hızlı, “Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: ‘Müderrişin Vezâifi’”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1999), 8/ 8: 112.

⁷¹ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291

⁷² Selânikî Mustafa Efendi, *Selânikî Tarihi*, Haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Yay., 1999) 1: 141.

⁷³ Selânikî, *Selânikî Tarihi*, 1: 174.

vefatına “*mâtem-i etkiyâ*” ibâresiyle tarih düşürülmüştür.⁷⁴ Kabri İstanbul’da Eğrikapı dışında yaptırdığı külliyeinin bir unsuru olan camii hazîresindedir.⁷⁵ Söz konusu camii halen ayakta ve İvaz Efendi Cami’si diye kendi ismiyle tanınmaktadır. Külliyeinin ayrıca çeşme ve medrese unsuru da bulunmaktadır.⁷⁶

2. Eserleri

İvaz Efendi, medreselerde ders kitabı olarak da okutulan tefsir, fıkıh, belâgat ve kelâm gibi eserlere müstakil hâşiyeler kaleme almıştır. Bu eserleri İstanbul’un Eğrikapı semtinde sur dışında yaptırdığı cami ve külliyeeye kendi eliyle yazdığı bir vakıfnâme ile bağışlamıştır. Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) Envârü’t-tenzil’i, Burhâneddin Merginânî’nin el-Hidâye’si, Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’nin (ö. 626/1229) *Miftâhu’l-ulûm*’u, Sa’duddin Mesûd b. Ömer et-Teftazânî’nin, et-Telvîh ala’t-Tavdîh li-metni’t-Tenkîh’i ve Adudüddin el-Îcî’nin (ö. 756/1355) *Mevâkıf*’ı hâşiyeye yazdığı eserler arasında sayılabilir.⁷⁷ Beyzâvî hâşiyesi oldukça mufassal bir çalışmadır. Kaynaklarda otuz cilt olduğu belirtilmiş olsa da yazma eser kütüphanelerinde tam nüshası henüz tespit edilememiştir. O eserinde Râgıb’ın *Müfredat*’ından istifade ile geniş lügavi açıklamalar yapmış, ayetlerin i’rabı üzerinde durmuş, ayetlerin işaret ettiği tarihi olaylara geniş yer vermiştir. Bilmen bu eseri “pek müdakkikane, arifane mütalaalarda bulunmuştur” şeklinde

⁷⁴ Aşağıdaki mısralar ebced hesabıyla 990 yılında azledildiğini bildirmektedir. Şâirin mahlası bilinmemektedir.

“Haber-i azlî gelince Manav’ın oğlunadır

Beni öldürdü bu gam komadı cismimde hayat

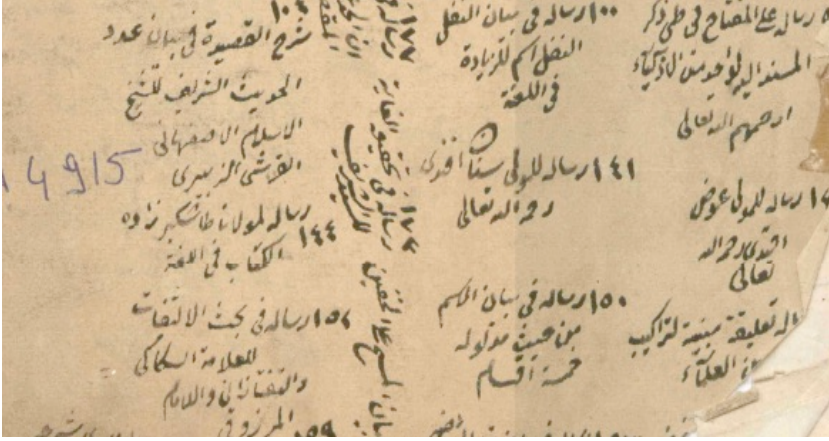
Bize şimdiden gerü köz kestane satmak görünür

Dîdî târihini oğlu (a bâbâ pestil sat)”. (Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-cevâmi*’, 1: 147).

⁷⁵ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 292.

⁷⁶ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-cevâmi*’, 1: 147.

⁷⁷ Abdülkadir Özcan, “İvaz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 490

değerlendirmektedir.⁷⁸ Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin *Miftâh*⁷⁹ şerhine yazmış olduğu haşiyede Tefâtânî ile İbn Kemal'in eserlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁰

İvaz Efendi'nin *Ferâ'izu's-Sirâciye*'ye bir şerh yazdığı da anlaşılmaktadır. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde Talat 15'te 06 Hk 2240 arşiv numarasıyla Türkçe yazma eserler bölümünde “Şerh-i Ferâ'izu's-Sirâciye” eserin yazarı olarak kaydedilmektedir.

İvaz Efendi'nin şerh ve hâşiyeleri dışında müstakil risaleleri de bulunmaktadır. Risalenin başında eser ismi ve müellif ismi yer almasa da mecmuanın içindekiler kısmında 132-140 arasında Risale Mevlâ İvaz Efendi kaydı yer almaktadır.

“Risâle fi'l-İzâfe” adlı risalesi “Risâle fi İzafeti Misli'l-fasl ve'l-Kitâb” adıyla da yazma eser kütüphane kataloglarında İvaz b. Abdallah Alâiyeli adına

⁷⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 2: 667; Muhammet Abay, *Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı* (21-22 Ekim 2011), İstanbul 2012: 186, 190.

⁷⁹ Bu eser “Haşiyetü ala Şerhi'l-Miftah li-Seyyid Şerif” adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümü 34 Nk 4392'de kayıtlıdır.

⁸⁰ Atâf, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291; Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmani*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 3: 606-607; Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1: 358; Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 549-550; Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004), 109-110; İbrahim Şaban, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Yaptıkları Katkıları (XVII-XVIII. Asırlar)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007), 31; İbrahim ŞABAN, “Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, 17 (İstanbul 2010), 118. ss. 108-132.

kayıtlıdır.⁸¹ İvaz Efendi'nin *Risale fi'l-Meânî* adlı Arap Dili ve Belâğatıyla ilgili bir eseri daha tespit edilmiştir.⁸²

İvaz Efendi'nin Hasan Çelebi'ye cevap olarak "*Ta'lika ala Kavî-i Hasan Çelebi fi Delil-i Sâhibi'l-Hidâye*" adıyla bir bir ta'liki vardır.⁸³ İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Bölümünde 07 Tekeli 869/8 numarada "*Risâle fi Medlûli Kitâbi't-Tahâre*" adında Arap dili gramerine dair bir risale tespit edilmiştir. Bu kitabın 84a'da Molla İvaz'ın bir açıklaması ve bir hadis nakli bulunmaktadır.⁸⁴

İvaz Efendi'nin Ankara'daki Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi bölümü 01 Hk 89 numarada 953 nolu DVD'de "*Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî (712-793/1312-1390)*"nin *Mutavvel* adlı eserinin bir nüshasının da müstensihi olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Vakıfları 1009 (1600) Tarihli Tahrir Defteri incelendiğinde İvaz Efendi'nin müderris, kadı ve Rumeli kazaskeri olarak görevi gereği Ebussuûd Efendi ve Çivizâde gibi o dönem ileri gelen Osmanlı din ve devlet adamlarıyla birlikte pek çok vakfın kuruluşunda yer aldığı anlaşılmaktadır.⁸⁵

H. SONUÇ

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Furûku'l-usûl* bu asırda müstakil olarak yazılmış söz konusu literatürün son halkası niteliğindedir. Dolayısıyla türünün ender teliflerinden biridir. Bütün nüshalarda *Furûku'l-usûl* ismi aynen yer aldığından risalenin ismi konusunda herhangi bir sorun yoktur. Bu araştırmada risalenin daha önce tespit edilen dört nüsha dışında ayrıca dört nüshası daha tespit edilmiştir. Tunus Vataniye nüshası dışında Ezher nüshasının da İvaz Efendi'ye ait olduğu görülmüştür. Bu durum her iki müellife de iki nüsha isnad edilmesi sonucunu doğurmuş dolayısıyla İbn Kemal adına yapılan isnadın sahihliğini tartışmalı hale getirmiştir. Araştırmada şu gerekçelere bağlı olarak;

1) *Furûku'l-usûl* ile İbn Kemal'in fıkıh usulüne dair eserleri arasında bir ilişkisi tespit edilememesi,

2) İbn Kemal'in risaleleri derleyen mecmualarda bulunamaması,

⁸¹ Yazmalar 06 Mil Yz A 4915/17, 282 nolu DVD, 03 Gedik 18184/10 ve 06 Hk 2726/3 numaralarda toplam dört nüsha tespit edilmiştir. (<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=%C4%B0vaz+b.+Abd>)13.07.2019.

⁸² Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu Lala İsmail Bölümü No: 706/892.7.

⁸³ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü No: 003782/ 297.5.

⁸⁴ Bu kitabın cildinin sırtı kahverengi meşin, çiçekli kâğıt kaplı ve şirazesiz dağınıktır.

⁸⁵ Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, 198.

“*yazmalar.gov.tr*”de yapılan taramada İbn Kemal’e isnat edilen 1130 risale kaydı arasında yer almaması

3) İbn Kemal’e ait olduğunu gösteren Ahmediye Kütüphanesi ile Mahmudiye Kütüphanesi nüshalarının her ikisinde de isim kaydının risalenin başında yer alması, İvaz Efendi’ye isnat edilen nüshalarda ise risalenin sonunda yer alması,

4) Risalesinin mukaddimesinde talebelerinin isteği üzerine bu eseri kaleme aldığı bilgisi ve İvaz Efendi’nin İbn Kemal’e göre üç katına varan müderrislik süresi gibi gerçeklere bağlı olarak *Furûku’l-usûl*’ün İvaz Efendi’ye nisbetinin daha isabetli olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ulaşılacak yeni nüshalar âidiyet konusunda yeni tespitlere imkân verebileceği de ihtimal dâhilindedir.

Yapılan tespite bağlı olarak İvaz Efendi’nin hayatı incelenmiş ve kendisiyle ilgili pek fazla araştırma bulunmadığı tespit edilmiştir. İvaz Efendi’nin baba ismiyle ilgili “*Bâli*” ve “*Abdullah*” şeklinde iki farklı kayda rastlanmış, ilkinin kendi kullandığı isim olması münasebetiyle daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Yine “*Manav*” ve “*Alâiyye*” nisbeler ile anılmış “*Manav*” nisbesinin diğerinden daha meşhur olduğu anlaşılmıştır. O, bazı açılardan özel bir kişidir. Zira Osmanlı ilmiyesinde ilmiye hiyerarşisi ilk defa kendisi sebebiyle bozulmuş “*Hâşiye-i Tecrîd*” müderrisliği yapmaksızın doğrudan Edirne’deki Beylerbeyi Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. İvaz Efendi Bursa ve İstanbul kadılığı dışında kazaskerlik yapmış olsa da Payitaht’ta başta Sahn-ı semân olmak üzere en seçkin medreselerinde otuz yıla yakın müderrislik yapmıştır. İlmi çalışmalarını daha çok derslerde talebelerine okuttuğu eserlere yönelik şerh, hâşiye, risale ve ta’likler şeklindedir. İvaz Efendi’nin yazdığı eserlerin bir kısmı ya kaybolmuş bir vaziyette ya da yazma eser kütüphanelerinde dağınık bir halde olup keşfedilmeyi beklemektedir. *Furûku’l-usûl* de bu türden eserlerinden biridir.

İvaz Efendi risalede talebelerin fıkıh usulünde öğrenmede güçlük çektikleri ve birbirine en çok karıştırma ihtimalleri bulunan şekil bakımından benzer, hüküm bakımından farklı ıstılahları kendisinden önceki zengin literatürü tarayarak kırk beş başlıkta bir araya getirmekte, yalın bir dil ile kısa örneklerle kavramları açıklamaktadır. O, burada istifade ettiği klasik fıkıh ve fıkıh usulü kitaplarının ismini vermese de *Telvih*, *Şerh-i Adûd*, *Înâye* gibi öne çıkan eserlerden istifade ettiği görülmektedir. Bu durum onun ders verdiği talebelerin fıkıh usulünün temel meselelerini bildiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu risale Osmanlı medreselerinin fıkıh usulü alanındaki seviyesi ve öğretim materyallerinin şekli ve içeriği hakkında da bir fikir vermektedir. Bu yönüyle risale günümüzde de bir ihtiyaca cevap verecek nitelikte olup adeta fıkıh usulü terimler sözlüğü gibidir.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet, “Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’an Tefsirine Hizmetleri”, *-Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı*, (21-22 Ekim 2011), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, 167-194.
- Apaydın, H. Yunus, “Karâfi, Şehabeddin”, *DİA*, XXIV, 396-397.
- Arslantürk, Hacı Ahmet, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Atâî, Nevizâde, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989. Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1281, I-II.
- Bâbertî, Eklemeddin, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma: en-Nuketü'z-Zarifetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*, haz. Bele Hasan Ömer Müsaid, Riyad: Kral Suûd Üniversitesi Eğitim Fak. Yay., 1997.
- Bâbertî, Ekmelüddin, *Nuketü'z-Zarifetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, 204b-211b.
- Baktır, Mustafa, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XXI, 456-457.
- Baktır, Mustafa, “Kaide”, *DİA*, XXIV, 205-210.
- Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Yay., 1976.
- Bedir, Murtaza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, I-II.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I-II.
- Canatar, Mehmet, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihi*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay., 2004.
- Cançelik, Ali, *Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Cürcânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mu'âyât fi'l-'Akl evi'l-Furûk*, nşr. Muhammed Fâris, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Dalkıran, Sayın, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, İstanbul: OSAV Yay., 1997.
- Demir, Halis, “İslam Hukuk Literatüründe Furuk Edebiyatı ve İki Furuk Kitabı'nın Tanıtımı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 57 (57), 69-90.
- Donuk, Suat, *Nev'î-zâde Atâî-Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik (İnceleme-Metin)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Efgânî, Ebü Ömer Seyyid Habîb b. Ahmed, *el-Furûku'l-Fıkhiyye 'İnde'l-İmâm İbn Kayyim el-Cevziyye Cem'an ve Dirâseten*, Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 2009, I-III.
- Görgün, Tahsin, “İcî, Adudüddin”, *DİA*, XXI, 410-414.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed, *Gamzu 'Uyûni'l-Basâir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, I-IV.
- Heinrichs, Wolfhart, “Hukuku Yapılandırmak: Furûk Literatürü Üzerine Mülâhazalar” [“Structuring The Law: Remarks On The Furûq Literature”], Çev. Necmettin Kızılkaya. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007): 235-246.

- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: ‘Müderrişin Vezâîfi’”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8 (1999): 97-133.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008): 25-46.
- İbn Kemal, Ahmed b. Süleyman, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefî ala Gayrihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 212 vr. 9b-13a.
- İbn Kemal, Süleyman b. Ahmed, *Tevârih-i Âli Osman: VII. Defter*, Yay. haz. Şerafettin Turan, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr-u Sadr, [t.y.], XV.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfiz, Dimaşk : Dârü'l-Fikr, 1983.
- İcî, Adudüddîn, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, thk. Eden: Muhammed Hasan İsmail, Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004, I-III.
- İnanır, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015.
- İshakoğlu, Ömer, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İvaz Efendi, Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye bi-Tûnis, 7329, vr. 215a-220b.
- Kara, Ömer, *Müellifi Bilinmeyen Bir 'Furûk' Yazmasının Tenkitli Neşri* (el-Furûku'l-Luğaviyyetü'l-Muhtâre fi'l-Müfredâti'l-Mütekâribe), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/2, (2004): 173-212.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul: MEB Yay., 1943, I-II.
- Kaya, Eyyüp Said, “Mâlikî Mezhebi”, *DİA*, XXVII, 519-535.
- Kılıç, Hulusi, “Furûk”, *DİA*, XIII, 222-223.
- Kılıç, Mustafa, *İbn Kemal, Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1981, Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kızılkaya, Necmettin, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, İstanbul: İz Yay., 2013.
- Kızılkaya, Necmettin, *İslam Hukukunda Farklar*, İstanbul: İz Yay., 2016.
- Makdisî, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim (İslam Dünyası ve Hristiyan Batı)*, Trc.: Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Gelenek Yay., 2004.
- Mekkî, Muhammed Ali b. Hüseyin, *Tehzibu'l-Furûk ve'l-Kavâ'idü's-Seniyye fi'l-Esrâri'l-Fikhiyye* (el-Furûk'un kenarında), Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1928, I-IV.
- Özcan, Abdülkadir, “İvaz Efendi”, *DİA*, XXIII, 490.
- Özen, Şükrü, “Furûk”, *DİA*, XIII, 223-227.
- Özen, Şükrü, “Tenkihi'l-Usûl”, *DİA*, XL, 454-458.
- Özer, Salim, *İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri* (Tahkik ve Tahlil), Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Parmaksızoğlu, İsmet, “Kemalpaşazâde”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yay., 1977, VI, 561-566.
- Peçevî, İbrahim, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul: Neşriyat Yurdu Yay., 1969.
- Saba, Elias G. *Harmonizing Similarities: A History of Distinctions literature in Islamic Law* (İslam-Thought, Culture and Society), Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2019.
- Saraç, Yekta, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, İstanbul: Risale Yay. 1995.

- Selânikî, Mustafa Efendi, *Selânikî Tarih*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Yay., 1999.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *el-İntişâr ve't-Tercih li'l-Mezhebi's-Sahih*, Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360/1941.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308, I-III.
- Şaban, İbrahim, "Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, 17 (İstanbul 2010): 108-132.
- Şaban, İbrahim, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Yaptıkları Katkılar (XVII-XVIII. Asırlar)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Şeşen, Ramazan, Eyyübîler', *DİA*, XII, 20-31.
- Turan, Şerafettin, "Kemalpaşazâde", *DİA*, XXV, 238-240.